

УДК 343.21

О. О. Книженко

КОНСТРУЮВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ САНКЦІЙ: ПРИЙОМИ ТА ПРАВИЛА ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ

Розглянуто проблемні питання побудови кримінально-правових санкцій. Кримінально-правову санкцію розглянуто як своєрідну юридичну конструкцію. Проаналізовано та визначено правила й прийоми юридичної техніки, які використано законодавцем під час встановлення санкцій. Запропоновано на законодавчому рівні закріпити усталені правила вибору санкцій.

Питання відповідальності за вчинений злочин завжди привертало увагу не тільки правників, а й слугувало предметом дискусій серед філософів, публіцистів та політиків. Особливої гостроти воно набуває у зв'язку з прийняттям указу Президента України від 08.04.2008 № 311, яким було затверджено Концепцію реформування кримінальної юстиції України, що сформувала нові підходи у сфері кримінальної відповідальності та кримінального судочинства, оскільки згідно з її положеннями кримінально карані діяння мають поділятися на злочини та кримінальні проступки.

Вочевидь, що з'ясування актуальних проблем кримінальної відповідальності осіб лежить й у площині кримінально-правових санкцій.

У доктрині права кримінально-правові санкції досліджувалися в працях вітчизняних та зарубіжних вчених: Ю. В. Бауліна, О. А. Буніна, О. П. Горох, Н. О. Гурорової, С. І. Дементьева, Ю. А. Демидова, Т. А. Денисової, І. Я. Козаченка, А. П. Козлова, А. І. Коробеева, Л. Л. Круглікова, О. Е. Лейста, В. В. Мальцева, А. А. Музики, І. О. Нечасвої, Н. А. Ниркової, Н. В. Огороднікової, Н. А. Орловської, П. П. Осипова, М. І. Панова, С. А. Полякова, В. П. Проценка, К. Р. Самвелян, В. П. Сілкина, Д. О. Хан-Магомедова, П. В. Хряпінського, Ю. В. Філей та інших учених.

Однак у переважній більшості увага дослідників була прикута до механізму конструювання кримінально-правових санкцій. Вчені не ставили собі за мету розглянути актуальні питання встановлення санкцій через призму юридичної конструкції.

Метою цієї статті є аналіз правил та прийомів юридичної техніки, які використовуються законодавцем у моделюванні юридичної конструкції «кримінально-правова санкція».

Слід відзначити, що у правовій літературі немає єдності думок не лише щодо поняття юридичної техніки, а й щодо визначення її правил та прийомів. Не претендуючи на безапеляційність своїх тверджень, вихідними даними будемо вважати те, що правилами юридичної техніки є розроблені наукою та (або) офіційно розроблені нормативи, дотримання яких у процесі юридичної діяльності є критерієм її якості [1, с. 109], порядок застосування засобів та прийомів [2, с. 270]. Прийоми слід розглядати як специфічний інструментарій професійної юридичної діяльності, який забезпечує досягнення її цілей [1, с. 109], спосіб використання засобів [2, с. 281].

Отже, за допомогою юридичної конструкції «кримінально-правова санкція» як засобу юридичної техніки законодавець одержує модель, яка показує місце і роль санкцій у структурі норми права, правовому регулюванні та охороні суспільних відносин. Прийом показує, як одержати бажаний результат, а правило є нормативом, якого слід дотримуватися.

Оскільки за ступенем узагальнення конкретних показників у теорії права розрізняють два прийоми: абстрактний і казуїстичний, при визначенні санкцій у чинному кримінальному законодавстві використано абстрактний (узагальнюючий) прийом, тому що це такий прийом формулювання юридичних норм, за якого фактичні дані охоплюються узагальнюючим формулюванням, тобто родовими ознаками [2, с. 282].

Абстрактний прийом є властивим для норм як Загальної, так і Особливої частин Кримінального кодексу України (далі – КК України) [3]. З цього приводу цілком мають рацію О. В. Василевський та Л. Л. Кругліков, які вважають, що жодна санкція статті Особливої частини КК України не може дати суду повного і точного уявлення

про коло заходів впливу та їх межі, про строки і розміри, які суд має право чи зобов'язаний застосувати до особи, яка вчинила злочин [4, с. 282].

Враховуючи, що за способом викладу елементів юридичної норми вирізняють три прийоми: прямий, відсильний та бланкетний [2, с. 282], встановлюючи санкції, законодавець використовує перші два із зазначених, оскільки при прямому викладі всі елементи норми прямо формулюються в даній статті нормативного акта. При відсильному способі окремі елементи норми не формулюються в даній статті, в ній робиться посилання на іншу норму, в якій містяться потрібні розпорядження. Цей прийом викладу матеріалу застосовується для встановлення зв'язку між частинами нормативного матеріалу, а також для уникнення повторень. Зокрема, у нормах Загальної частини закріплено положення, дія яких поширюється й на норми Особливої частини КК України.

На увагу заслуговують також положення закону про кримінальну відповідальність, відповідно до яких до певної категорії осіб межі застосування покарання є менш вузькими порівняно із санкцією тієї норми, за якою кваліфікуються дії особи. Такі випадки виникають у разі передбачення в Загальній частині заборон на застосування конкретного виду покарання до певної категорії осіб. Тобто спостерігаємо неспівпадіння законодавчих меж призначення покарання та санкції статті Особливої частини КК України.

Ці межі покарання можуть також «видозмінюватися» у результаті застосування норм Загальної частини КК, в яких передбачено умови звільнення від відбування покарання або кримінальної відповідальності. Щоб у повному обсязі збагнути правила та прийоми законодавчої техніки при моделюванні юридичної конструкції «кримінально-правова санкція», порівняємо її з уже добре відомою та дослідженою конструкцією «склад злочину». Ні в кого не виникає сумнівів щодо відмінності та співвідношення понять «загальний склад злочину» та «склад конкретного злочину». За допомогою першого законодавець у нормах Загальної частини КК визначає ті спільні ознаки, які є властивими для будь-якого злочину. В Особливій же його частині вказує лише на ті ознаки, які є характерними для конкретних злочинів. При цьому, якщо в Особливій частині відсутні вказівки на окремі ознаки складу злочину, то інформацію про них ми одержуємо саме з норм Загальної частини КК України. Це стосується, наприклад, віку кримінальної відповідальності, форми вини й т. ін. Приблизно таким же чином законодавець формулює й модель «кримінально-правова санкція», закріплюючи в нормах Особливої частини лише те конкретне, що буде властиве для певного злочину.

Таким чином, встановлюючи санкції в законі про кримінальну відповідальність, в Загальній його частині необхідно вказати не лише систему заходів кримінально-правового впливу, а й відповідні приписи щодо їх вибору.

У цьому світлі коротко зупинимося на караності як ознаці злочину та аксіомі «немає злочину без покарання». Оскільки на сьогодні ми не можемо ототожнювати кримінально-правові санкції та покарання, між ними не можна поставити знак рівності. Санкції є набагато ширшою категорією, ніж покарання, ними охоплюються не лише покарання та інші форми реалізації кримінальної відповідальності, а й ті заходи впливу, які застосовуються у зв'язку із вчиненням суспільно небезпечного діяння, а тому вони передбачені у кримінальному законодавстві й застосовуються до осіб, які їх вчинили (наприклад, примусові заходи медичного характеру). Тому має рацію В. М. Трубников, який вважає, що покарання та інші заходи кримінально-правового характеру за своєю правовою природою є заходами державного примусу від імені держави, а тому є всі теоретичні підстави та підтримка практичних працівників щодо законодавчої заміни системи покарання системою заходів кримінально-правового характеру [5].

Така норма в жодному разі не зведе нанівець наведену вище аксіому, оскільки кримінальне право не повинно бути догматичним, незмінним, непорушним, а іноді, навпаки, має бути чутливим та уважним до потреб практики, особистості обвинуваченого. Однак від початку кримінальне право має виходити із процитованої аксіомі й лише у подальшому чинити відповідно до своїх положень та інститутів звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання [5]. Вважаємо, що саме це є основоположним при конструюванні санкцій у нормах Особливої частини КК України.

З цього приводу цілком можемо погодитися з К. К. Паньком в тому, що санкція норми Особливої частини утворюється санкцією статті або частиною статті Особливої частини КК і відповідними приписами статей Загальної частини КК [6].

У цьому сенсі конструкція «кримінально-правова санкція» Загальної частини є ширшою, ніж норм Особливої частини КК. Вважаємо, що цим самим вирішимо дискусію про застосування термінів «типове» чи «видове» покарання, які вчені використовують при аналізі санкції статті Особливої частини КК України. Враховуючи, що конструкція «кримінально-правова санкція» як засіб юридичної техніки є не чим іншим, як моделлю, то, безумовно, в ній законодавець передбачає типове, видове, а не конкретне покарання.

Крім визначення системи заходів кримінально-правового впливу, у нормах Загальної частини необхідно вказати перелік обставин, які вплинуть на суворість обраного заходу кримінально-правового впливу, а також зазначити правові наслідки їх урахування.

Ми підтримуємо думку правників стосовно того, що пом'якшуючі обставини, зазначені у законі, впливають перш за все на відповідальність, а не лише на покарання, вони характеризують злочин та винну особу й, безумовно, знижують ступінь їх суспільної небезпечності [7, с. 14, 15; 8, с. 16].

Усі вказані обставини можна охарактеризувати як такі, що впливають на індивідуалізацію відповідальності та покарання. Тому з цією метою законодавець повинен установлювати такі санкції, які б дозволили реалізувати цей процес.

Для вирішення кримінально-правових питань і, зокрема, під час призначення покарання належить враховувати об'єктивний зміст та суб'єктивне значення обстановки вчинення злочину. Аналіз її об'єктивного змісту дозволяє з'ясувати, які можливості були у суб'єкта, які фактори спонукали до вчинення злочину, а які з них перешкождали цьому. Суб'єктивне значення обстановки – це визначення її ролі в поведінці особи. У разі, якщо причини вчиненого злочину належать до зовнішніх об'єктивних факторів, це свідчить про менший ступінь вини суб'єкта й має враховуватися як пом'якшуюча обставина [9, с. 81].

Вважаємо, що положення, відповідно до якого за наявності пом'якшуючих обставин і відсутності обтяжуючих слід заборонити судам призначати максимальне покарання, а також неприпустимим є призначення мінімальної міри покарання без посилання на пом'якшуючі обставини, має одержати схвальну оцінку й враховуватися при індивідуалізації заходів кримінально-правового впливу.

У чинному кримінальному законодавстві санкції є альтернативними, відносно визначеними та кумулятивними. Тому цілком логічним є питання визначення меж відносно визначених санкцій. У законі не простежується будь-яких закономірностей при визначенні мінімальних та максимальних меж санкції кримінально-правової норми. Певні уявлення про них дають загальні засади призначення покарання, про які ми вже згадували вище. Однак і вони не дають повного уявлення про нормативи, яких повинен дотримуватися суд.

Компенсувати такі прогалини намагався Верховний Суд України у своїх постановках. Зокрема, це стосується застосування покарання. Так, у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання» [10] чітко визначено, що коли санкція закону, за яким особу визнано винною, нарівні з позбавленням волі на певний строк передбачає більш м'які види покарання, при постановленні вироку потрібно обговорювати питання про призначення покарання, не пов'язаного з позбавленням волі. У разі обрання покарання у виді позбавлення волі це рішення повинно бути вмотивовано у вироку.

Призначаючи покарання, суд ураховує ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують відповідальність.

Із урахуванням ступеня тяжкості, обставин злочину, його наслідків і даних про особу суд повинен призначати передбачене законом більш суворе покарання особам, які вчинили злочини на ґрунті пияцтва, алкоголізму, наркоманії, за наявності рецидиву

злочину, у складі організованих груп чи за більш складних форм співучасті (якщо ці обставини не є кваліфікуючими ознаками), і менш суворе – особам, які вперше вчинили злочини, неповнолітнім, жінкам, які на час вчинення злочину чи розгляду справи перебували у стані вагітності, інвалідам, особам похилого віку і тим, які щиро розкаялись у вчиненому, активно сприяли розкриттю злочину, відшкодували завдані збитки тощо.

Неоднозначно вирішується питання щодо встановлення підвищеної кримінальної відповідальності за окремі злочини, поєднані із засудженням за попередній злочин. Вважаємо, що ця ознака має враховуватися при індивідуалізації відповідальності в кримінальному праві, оскільки може свідчити про стійкість антисоціальних установок особи. До цього висновку спонукають і загальні засади призначення покарання. Однак на сучасному етапі розвитку кримінального права констатуємо, що повторність враховується й при застосуванні інших заходів кримінально-правового впливу. Зокрема, це стосується звільнення від кримінальної відповідальності на підставі норм Загальної частини КК України, за винятком звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності. Враховується повторність й при звільненні від кримінальної відповідальності на підставі норм Особливої частини КК України, наприклад, звільнення від кримінальної відповідальності за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Призначаючи майновий вид покарання, суд враховує майновий стан підсудного, наявність на його утриманні неповнолітніх дітей, батьків похилого віку тощо. Вважаємо, що ці норми слід закріпити на рівні закону, що сприяло б однотипному вибору кримінально-правової санкції.

Щойно ми використали термін «вибір» санкції. Це не є випадковим, оскільки правила застосування санкцій та їх конструювання є взаємопроникними, а термін «вибір» буде характеризуватися як процес конструювання кримінально-правових санкцій, так і процес їх застосування.

Ураховуючи, що за ступенем узагальнення конкретних показників у теорії права розрізняють два прийоми: абстрактний і казуїстичний, констатуємо, що при визначенні санкцій у чинному кримінальному законодавстві використано абстрактний (узагальнюючий) прийом – це такий прийом формулювання юридичних норм, за якого фактичні дані охоплюються узагальнюючим формулюванням, тобто родовими ознаками.

За способом викладу елементів юридичної норми в юридичній конструкції «кримінально-правова санкція» використано два прийоми юридичної техніки: прямий, відсильний. Враховуючи, що санкція кримінально-правової норми може відображатися як у нормах Загальної, так і в нормах Особливої частин КК, вважаємо

за доцільне окремо говорити про способи закріплення санкцій в нормах Загальної та, відповідно, способи їх закріплення в Особливій частині КК України.

Правила вибору санкцій, які однозначно сприйняті як доктринально кримінального права, так і практикою його застосування, мають одержати своє законодавче закріплення.

Список літератури: 1. Давыдова М. Л. Юридическая техника: проблемы теории и методологии : монография / М. Л. Давыдова. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2009. – 318 с. 2. Алексеев С. С. Общая теория права / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1982. – Т. 2. – 360 с. 3. Кримінальний кодекс України : від 5 квіт. 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131. 4. Кругликов Л. Л. Дифференциация ответственности в уголовном праве / Л. Л. Кругликов, А. В. Василевский. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 300 с. 5. Трубников В. М. Система мер уголовно-правового воздействия вместо системы наказания / В. М. Трубников // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – № 945. – Серія: «Право». – Вип. № 9. – 2011. – С. 193–201. 6. Панько К. К. Методология и теория законодательной техники уголовного права России : [монография] / К. К. Панько. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2004. – 272 с. 7. Долиненко Л. А. Смягчающие ответственность обстоятельства по действующему уголовному законодательству и судебной практике : [учеб. пособие] / Л. А. Долиненко. – Иркутск : Иркутск. гос. ун-т, 1980. – 81 с. 8. Гаскин С. С. Отягчающие обстоятельства: уголовно-правовая характеристика и пути совершенствования законодательной регламентации / С. С. Гаскин. – Иркутск : Изд-во Иркутск. ун-та, 1984. – 104 с. 9. Флоря К. Н. Назначение наказания с учетом причин совершенного преступления / К. Н. Флоря. – Кишинев : Штиинца, 1980. – 134 с. 10. Про практику призначення судами кримінального покарання : постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовт. 2003 р. № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03>. – Редакція від 06.11.2009.

Надійшла до редколегії 01.11.2012

Рассмотрены проблемные вопросы построения уголовно-правовых санкций. Уголовно-правовая санкция рассмотрена как своеобразная юридическая конструкция. Проанализированы и определены правила и приемы юридической техники, которые использованы законодателем при установлении санкций. Предложено на законодательном уровне закрепить устоявшиеся правила выбора санкций.

The problematic issues of construction criminal-law sanctions are considered. Criminal-law sanction is considered as an original legal construction. The rules of legal techniques, that are used by a legislator in establishing sanctions, are analysed and defined. It is proposed at legislative level to consolidate the established rules for the selection of sanctions.